

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію

Крижановського Олексія Миколайовича

на тему: «Соціально-психологічні засади безпеки особистості та протидії маніпуляціям в період суспільних трансформацій», подану на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук зі спеціальності 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи

Проблема безпеки особистості та підвищення її здатності протидіяти маніпуляціям імпліцитно впливає з нових умов сьогодення, адже розширення та інтенсифікація соціальних взаємодій формують таке середовище буття, яке різко і стрімко змінюється та вимагає усвідомлення постійних змін. Саме тому, слід погодитися з автором, що сучасна особистість здійснює свою життєдіяльність в трансформаційному середовищі, в період суспільних трансформацій. Ці умови впливають на суб'єктивне відчуття людиною себе в безпеці або в небезпеці та вимагають від неї здатності протистояти багаточисельним і різновекторним маніпуляціям. Тому особливо важливими є активні наукові пошуки особливостей забезпечення безпеки особистості та протидії маніпуляціям в умовах суспільних трансформацій. З цих позицій актуальність обраної Крижановським О.М. теми дисертаційного дослідження не викликає сумнівів.

Презентоване дисертаційне дослідження значно збагачує теорію і методологію наукових підходів у площині розробки й апробації концепції безпеки особистості та протидії маніпуляціям в період суспільних трансформацій в системі соціально-психологічного знання.

З огляду на зазначене, дисертаційне дослідження Крижановського О.М. має науковий та суспільний інтерес й виявляється своєчасною і доцільною розробкою в галузі соціальної психології та психології соціальної роботи.

Обґрунтованість концепції, наукових положень, висновків і рекомендацій, викладених у дисертації Крижановського О.М., підтверджується запропонованою логікою проведеного дослідження, що знайшла своє відтворення в меті, завданнях, аналізі наукової літератури та визначенні його ґрунтовних теоретико-методологічних засад.

Для досягнення мети дослідження, яка полягала в концептуальному визначенні соціально-психологічних основ безпеки особистості та протидії маніпуляціям в період суспільних трансформацій, а також розкритті змістовно-процесуальних засад програмно-цільового проєкту соціально-психологічного забезпечення безпеки особистості та протидії маніпуляціям в умовах суспільних трансформацій, автором було поставлено і вирішено комплекс завдань, що має чітку та науково обґрунтовану конфігурацію і забезпечує наукову новизну проведеного Крижановським О.М. дослідження. Насамперед, це: проведення теоретико-методологічного аналізу підходів до вивчення проблеми безпеки особистості та протидії маніпуляціям у науковій парадигмі; концептуалізація проблеми безпеки особистості та протидії маніпуляціям в умовах суспільних трансформацій у соціально-психологічному вимірі; виокремлення соціально-психологічних особливостей уявлень особистості про безпеку та протидію маніпуляціям у віковому та гендерному вимірах; визначення соціально-психологічної специфіки безпеки особистості та протидії маніпуляціям в період суспільних трансформацій; розкриття змістовно-процесуальних засад програмно-цільового проєкту соціально-психологічного забезпечення безпеки особистості та протидії маніпуляціям в умовах суспільних трансформацій та оцінка його ефективності.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади вивчення проблеми безпеки особистості та протидії маніпуляціям в період суспільних трансформацій» Крижановським О.М. наведено історичні витоки й подано соціально-психологічну інтерпретацію змістовного аспекту безпеки особистості; здійснено соціально-психологічний аналіз передумов маніпуляцій, маніпулятивних технологій і маніпулятивного впливу;

проаналізовано міжнародні та вітчизняні нормативно-правові стандарти забезпечення безпеки особистості й протидії маніпуляціям у період суспільних трансформацій.

Дисертантом узагальнено, що безпека особистості здебільшого розуміється як її захищеність від зовнішніх і внутрішніх загроз, які прямо чи опосередковано порушують або обмежують її свободу в задоволенні основних потреб, перешкоджають розвитку та удосконаленню здібностей. При цьому досягнення стану безпеки дозволяє особистості повноцінно розвиватися, своєчасно й адекватно реагувати на зміни умов життя, не лише захищаючись від загроз і небезпек, протидіючи маніпуляціям, а й ставлячи нові життєві завдання, з урахуванням інтересів інших осіб і дотриманням конвенційних норм, встановлених у суспільстві.

Автором наголошено, що в період суспільних трансформацій безпеку особистості слід розглядати як інтегративну характеристику та стан її захищеності від дії різноманітних маніпулятивних впливів, що перешкоджають або ускладнюють формування конструктивної основи соціальної поведінки (загалом – її функціонування та життєздійснення), а також як адекватну систему суб'єктивного (особистісного, суб'єктивно-особистісного) ставлення до світу і до себе, яка забезпечує її цілісність як активного соціального суб'єкта та визначається за інтенсивністю переживання психологічного благополуччя (неблагополуччя) на мікро-, мезо- та макрорівнях.

Позитивно оцінюючи викладений у теоретичному розділі матеріал зазначимо, що обґрунтування висунутих положень було здійснено дисертантом з належною послідовністю та доказовістю. Цьому сприяла чітка структурованість дисертації загалом, її окремих розділів і параграфів, зокрема.

У другому розділі *«Концептуалізація проблеми безпеки особистості та протидії маніпуляціям в умовах суспільних трансформацій у соціально-психологічному вимірі»* проблему безпеки особистості та протидії

маніпуляціям розкрито автором з позицій полісистемності в соціально-психологічній парадигмі наукового знання, зокрема у вимірах особистої свободи та впливу інформаційного середовища; актуалізовано шляхи підвищення безпеки особистості та можливості протидії маніпуляціям в період суспільних трансформацій.

Крижановським О.М. зазначено, що в період суспільних трансформацій значно розширюється простір особистої свободи – життєвого світу людини, де вона може діяти відповідно до власної мотивації та інтересів. Це пов'язано з тенденцією до індивідуалізації соціального життя, характерною для сучасного інформаційного суспільства. Водночас показано, що наслідком зростання індивідуалізації та свободи в соціальному житті, що породжує постійні та не завжди контрольовані особистістю зміни, є зростання відчуття невизначеності, незахищеності, відсутності опори перед такими змінами. Цю ситуацію змін та невизначеності поглиблює інформаційне суспільство, яке динамічно розвивається, а також широкомасштабне впровадження в ньому сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Зазначені процеси суттєво впливають на те, що проблема безпеки особистості та протидії маніпуляціям стає центральною в сучасному соціумі.

Дослідником слушно підкреслюється, що однією з невирішених проблем у межах когнітивно-дискурсивної парадигми є проблема конструювання ментальних просторів дискурсу. Її розгляд передбачає вивчення взаємодії між цими просторами. Кожен із залучених до формування дискурсу просторів відображає певний домен знання. У дослідженні розкрито механізми конструювання ментального простору маніпулятивного впливу в медіа дискурсі.

Автор наголошує, і з цим слід погодитися, що безпека особистості та протидія маніпуляціям в умовах суспільних трансформацій співвідноситься не тільки із захистом від поширених загроз, зі збереженням життя та задоволенням біологічних потреб, але й з реалізацією прав і свобод, з якістю

життя, почуттям захищеності, гуманними міжособистісними відносинами, можливостями розвитку та самореалізації.

Слід констатувати, що концептуалізація проблеми безпеки особистості та протидії маніпуляціям в умовах суспільних трансформацій у соціально-психологічному вимірі була здійснена Крижановським О.М. з переконливою доказовістю. Отримані дані щодо концептуалізації проблеми безпеки особистості та протидії маніпуляціям було покладено автором в основу проведення емпіричного дослідження соціально-психологічної специфіки цих конструктів в період суспільних трансформацій.

У третьому розділі *«Емпіричне вивчення соціально-психологічної специфіки безпеки особистості та протидії маніпуляціям в період суспільних трансформацій»* Крижановським О.М. розкрито соціально-психологічні особливості уявлень особистості про умови безпеки та протидії маніпуляціям в період суспільних трансформацій у віковому і гендерному вимірах; визначено дескриптори соціально-психологічних ресурсів безпеки особистості та протидії маніпуляціям в умовах суспільних трансформацій; виокремлено соціально-психологічні предиктори загроз безпеки особистості в період суспільних трансформацій; виявлено варіативність та варіабельність маніпулятивного впливу на особистість у векторах групової взаємодії і деструктивності маніпуляцій в інформаційно-цифровому просторі.

Дисертантом встановлено, що в уявленнях про безпеку осіб різного віку значну роль відіграє чинник соціальної підтримки як провідна умова переживання безпеки, і його вікова динаміка є очевидною. Так, у юнацькому віці соціальний ресурс представлений дуже широко (і світ, і суспільство загалом) і не персоніфікований. У зрілому віці соціальні умови безпеки стають менш важливими та витісняються особистісними й інтелектуальними ресурсами, а також прагненням організувати свій життєвий простір. У похилому віці соціальний ресурс знову набуває значущості, але якісно перебудовується: соціальна підтримка персоніфікується і, поряд із чинником досвідченості, робить основний внесок у соціальні уявлення про безпеку.

Факторний аналіз дозволив диференціювати різні ресурси безпеки особистості (соціальні, інтелектуальні, особистісні та фізичні).

Автором виокремлено соціально-психологічні предиктори загроз безпеки особистості (маніпулятивна природа соціуму, загальна кількість травматичних подій і сумарний показник їхнього впливу, індекс травматичності, рівень стресу) – військових, економічних, природних, соціальних, інформаційних, а також загроз її здоров'ю – з урахуванням параметрів стресостійкості та соціальної адаптації. Розкрито варіативність і варіабельність маніпулятивного впливу на особистість у векторах групової взаємодії та деструктивності маніпуляцій в інформаційно-цифровому просторі і напрямки його протидії в умовах суспільних трансформацій.

Отримані Крижановським О.М. на констатувальному етапі дослідження дані було враховано ним при побудові та реалізації програмно-цільового проєкту соціально-психологічного забезпечення безпеки особистості та протидії маніпуляціям в період суспільних трансформацій.

У четвертому розділі «Соціально-психологічне забезпечення безпеки особистості та протидії маніпуляціям в умовах суспільних трансформацій» Крижановським О.М. розкрито змістовно-процесуальні засади побудови і реалізації програмно-цільового проєкту соціально-психологічного забезпечення безпеки особистості та протидії маніпуляціям в період суспільних трансформацій та проведено оцінку його ефективності.

Слід зазначити, що побудова програмно-цільового проєкту соціально-психологічного забезпечення безпеки особистості та протидії маніпуляціям у період суспільних трансформацій здійснювалася дисертантом за блочно-модульною системою, яка передбачала створення умов, що сприяють стану психологічної безпеки учасників проєкту, зокрема через упровадження змін в освітньому середовищі в напрямку підвищення його безпечності. Загалом програмно-цільовий проєкт був спрямований, з одного боку, на формування/актуалізацію його компонентів, з іншого – на розвиток соціально-психологічних ресурсів, які забезпечують протистояння наявним

чинникам ризику безпеки учасників і сприяють розширенню можливостей протидії маніпуляціям.

З урахуванням значної кількості серед учасників експериментальної групи осіб юнацького віку, особливу увагу при побудові та реалізації програмно-цільового проєкту соціально-психологічного забезпечення безпеки особистості та протидії маніпуляціям в умовах суспільних трансформацій авторприділяє ролі неформальної освіти та позанавчальній діяльності, інституційним і неінституційним формам ініціатив як чинників соціалізації. Крім того, в межах програмно-цільового проєкту важливим дослідник вбачає застосування збалансованого підходу до формування професійних та універсальних компетентностей учасників із метою забезпечення їхньої безпеки та протидії маніпуляціям в умовах суспільних трансформацій.

Дисертантом проведено розлогу оцінку ефективності впровадження програмно-цільового проєкту соціально-психологічного забезпечення безпеки особистості та протидії маніпуляціям та доведено можливість і необхідність його впровадження в період суспільних трансформацій.

Взагалі, слід констатувати, що структура дисертації Крижановського О.М. достатньо продумана, має чітку логіку викладу наукового матеріалу та добре компонована. Теоретична обґрунтованість, використання чисельних наукових джерел (320 найменувань, з них 144 – іноземними мовами) та різноманітних методів дослідження зумовили вагому наукову новизну отриманих результатів, теоретичну й практичну його значущість.

Одержані наукові результати мають достатньо аргументований характер і відрізняються достовірністю. Це підтверджується обґрунтованістю вихідних теоретико-методологічних положень, використанням надійних і валідних діагностичних методик, репрезентативністю вибірки і коректним застосуванням методів

математичної статистики, що забезпечило надійність й вірогідність отриманих результатів дослідження.

Наукова новизна, теоретичне та практичне значення результатів дослідження Крижановського О.М. полягає в тому, що в комплексі вони вирішують актуальне наукове завдання щодо визначення соціально-психологічних засад безпеки особистості та протидії маніпуляціям в період суспільних трансформацій.

Теоретично та емпірично обґрунтовані положення дисертаційного дослідження Крижановського О.М. мають практичну цінність та полягають у можливості використання методичного інструментарію під час проведення системних досліджень феномена безпеки особистості, зокрема в контексті маніпулятивного впливу та протидії йому; у розробці та реалізації програмно-цільового проєкту соціально-психологічного забезпечення безпеки особистості та протидії маніпуляціям в умовах суспільних трансформацій; у визначенні та обґрунтуванні соціально-психологічних умов ефективної реалізації розробленого програмно-цільового проєкту з урахуванням змісту, форм, методів активного соціально-психологічного навчання та допомоги в період суспільних трансформацій. Прикладний аспект викладених автором положень полягає також у тому, що усвідомлення структури групового та міжособистісного маніпулятивного впливу надає змогу краще розуміти приховані процеси, які відбуваються в групі, ефективніше протистояти маніпуляціям, оптимізувати процеси групової діяльності, міжособистісного спілкування і взаємодії.

Основні положення й висновки дисертаційної роботи представлено дисертантом в 41 публікації, з яких: 1 одноосібна монографія, 21 стаття в наукометричних фахових виданнях із психології (з яких: 5 статей – у наукометричній базі Scopus, 2 статті – у наукометричній базі Web of Science Core Collection), 19 публікацій – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій та інших виданнях.

У цілому представлена до захисту дисертаційна робота є завершеним, обґрунтованим дослідженням, яке виконане на високому теоретико-методологічному рівні. У дисертації не виявлено академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації.

Водночас, вважаємо за потрібне зробити деякі зауваження та пропозиції.

1. На нашу думку, в тексті роботи бракує обґрунтування автором необхідності задіяння ресурсного та комплексного підходів, зокрема того, які їх положення було застосовано при побудові і реалізації програмно-цільового проєкту соціально-психологічного забезпечення безпеки особистості та протидії маніпуляціям в умовах суспільних трансформацій.

2. Дисертаційне дослідження соціально-психологічних засад безпеки особистості та її здатності протидіяти маніпуляціям проведено, як зазначає дисертант, в умовах суспільних трансформацій. При цьому в тексті дисертації автором не розкрито параметри впливу, за якими слід оцінювати період суспільних трансформацій.

3. Оскільки маніпулятивна дія є системою зі складною структурою, то й протидія їй повинна мати характер системи, що охоплює всі сфери життя суспільства. З погляду на зазначене, потребує пояснення як концептуально вирішував автор цю проблему в проведеному ним дослідженні соціально-психологічних основ забезпечення безпеки особистості та її протидії маніпуляціям.

4. При аналізі ефективності формувально-розвивальних впливів важливим є виокремлення найбільш дієвих з них, які надали змогу отримати позитивні зміни та зрушення, на які ці впливи були спрямовані. Нажаль, такої диференціації заходів, задіяних автором в програмно-цільовому проєкті, не здійснено.

Висловлені зауваження та пропозиції носять в основному рекомендаційний характер. Вони не знижують загальної високої оцінки наукової роботи, яка є цілісним, закінченим дослідженням достатньо

важливої та актуальної проблеми соціальної психології та психології соціальної роботи.

Реферат Крижановського О.М. відповідає основному змісту дисертації. Наведені у рефераті наукові положення, висновки й рекомендації цілком розкриті та обґрунтовані у тексті дисертації.

Отже, дисертація Крижановського О.М. «Соціально-психологічні засади безпеки особистості та протидії маніпуляціям в період суспільних трансформацій» виконана на високому теоретико-методологічному рівні, є самостійним, логічним, завершеним дослідженням, яке відповідає вимогам пп. 7, 8, 9 «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 1197 від 17.11.2021 р., що висуваються до докторських дисертацій, а її автор – Крижановський Олексій Миколайович – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи.

Офіційний опонент:

**доктор психологічних наук, професор,
Заслужений працівник освіти України,
професорка кафедри психології і педагогіки
дошкільної освіти Університету Григорія**

Сковороди в Переяславі МОН України

Підпис І.В. Волженцева

Засвідчую:
Нач. ВК

[Handwritten signature]